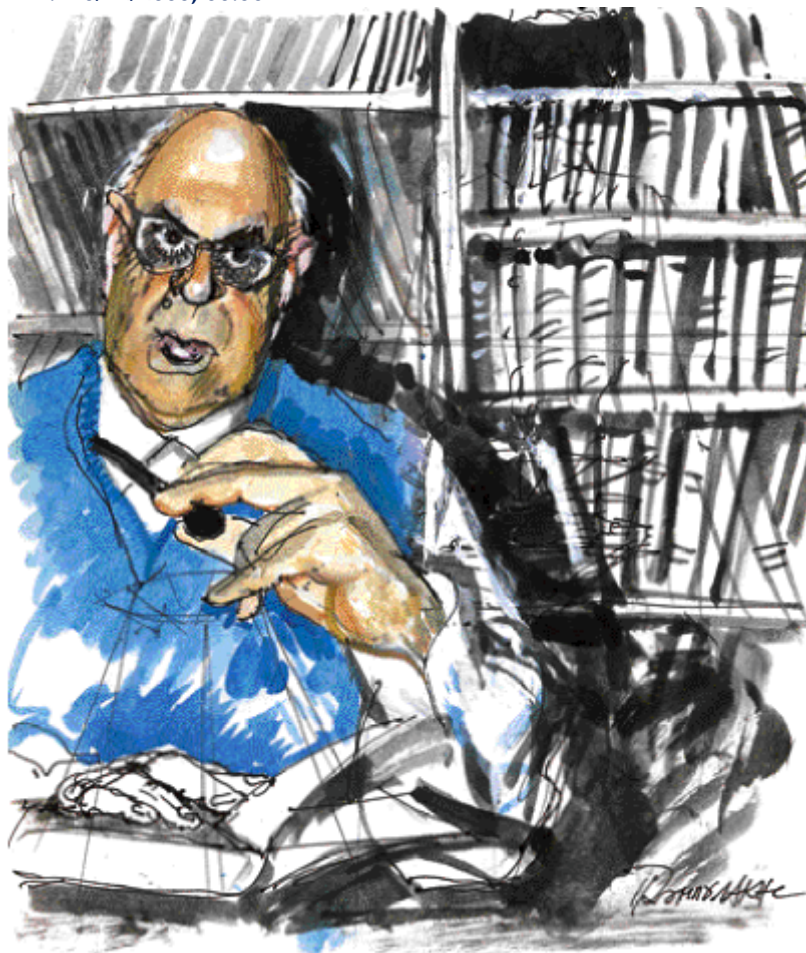

Τζιόβας, Δημήτρης

Η συμπλήρωση εκατό χρόνων από τη γέννηση του ποιητή στη Σμύρνη, στις 29 Φεβρουαρίου του 1900, η οποία ως επέτειος συνέπεσε με την αρχή του νέου αιώνα και της νέας χιλιετίας, ήταν για το υπουργείο Πολιτισμού η αφορμή να χαρακτηρίσει τη χρονιά που τελειώνει «Έτος Σεφέρη». Τα κείμενα που ακολουθούν είναι ένας επίλογος σε σειρά δημοσιευμάτων που φιλοξένησαν οι «Νέες Εποχές» αφιερωμένων στο έργο και στην πολύτροπη προσφορά του Γιώργου Σεφέρη

Επίμετρο στο Έτος Σεφέρη

ΔΗΜΟΣΙΕΥΣΗ: 10/12/2000, 00:00

Ο Υπαρξιακός Ιστορισμός του ποιητή

Στο έργο του Σεφέρη δεν προβάλλεται η ορθολογική σύλληψη της ιστορίας ως εξελικτικής προόδου όσο το οργανικό δυναμικό απόθεμα της παράδοσης που λειτουργεί αφομοιωτικά. Το παρελθόν, ως παράδοση, καλλιεργείται ξανά και ξανά με εργαλεία τη μνήμη, τον μύθο, το τοπίο και τη γλώσσα. Μια από τις βασικές ιδέες του Σεφέρη θα μπορούσε να θεωρηθεί η αισθητική και διδακτική επανενεργοποίηση του παρελθόντος μέσα από τη διαδικασία της φανταστικής του ανασυγκρότησης και της διαισθητικής του

προσέγγισης μέσω του παρόντος. Ιδιαίτερα στις απόψεις του Σεφέρη για τη γλώσσα διαφαίνεται ο ιστορικιστικός ρόλος της παράδοσης στην οποία ο καλλιτέχνης δεν μπορεί παρά να επιστρέφει εξακολουθητικά. Ας δούμε μια άποψη του ποιητή για τη γλώσσα:

«Αν η φύση μιας γλώσσας είναι η φύση μιας συνολικής ιδιοσυγκρασίας πεθαμένων και ζωντανών που μας περιέχει και που διαθέτουμε ένα πολύ μικρό περιθώριο για να την αλλάξουμε με την προσωπική μας ενέργεια, απεναντίας ο τρόπος της καλλιέργειας που ασκούμε πάνω σ' αυτή τη φύση ανήκει στην ατομική μας ιδιοσυγκρασία».

Εδώ βλέπουμε καθαρά τη βασική ιδέα που χαρακτηρίζει όλη την αντίληψη του Σεφέρη περί ιστορίας: την επανενεργοποίηση του παρελθόντος. Αν η αντίληψή του για τη γλώσσα επιτρέπει την ατομική πρωτοβουλία ή την προσωπική παρέμβαση, συγχρόνως τις περιορίζει, αφού τις εντάσσει στα όρια της παράδοσης. Το νεωτερικό στοιχείο υποτάσσεται στο ιστορικό, το ατομικό ύφος θα πρέπει να συντονιστεί με τον ρυθμό της παράδοσης και ως εκ τούτου ο καλλιτέχνης εμφανίζεται περισσότερο δέσμιος του παρελθόντος παρά ικανός να το αναθεωρήσει. Η γλώσσα είναι ένα οργανικό αισθητικό σύνολο στο οποίο δεν μπορεί κανείς να επέμβει για να το αλλάξει αλλά μόνο για να το αναδιατάξει φέρνοντας στην επιφάνεια άδηλες πτυχές του. Η προσέγγιση επομένως του παρελθόντος δεν είναι μόνο ιστορική αλλά και αισθητική, και η προοπτική του παρόντος δίνει μια νέα αισθητική αρμονία.

Η επέμβαση στη γλώσσα

Μια άλλη άποψη του Σεφέρη, παρμένη από ένα κείμενό του για τον Κάλβο, ενισχύει την αντίληψη περί αισθητικής αναδημιουργίας και συναισθηματικού επαναφορτισμού των λέξεων:

«Ξέρουμε πως, ανεξάρτητα από το χοντρό νόημά της, κάθε λέξη έχει για τον κάθε άνθρωπο ένα χρώμα, ένα βάρος, μια γεύση ιδιαίτερη. Ακόμη περισσότερο, ξέρουμε πως η κυφορία των λέξεων, ο εμποτισμός τους από συναισθήματα, είναι το σημαντικότερο μέρος της λειτουργίας που δηλώνουμε με την κοινή έκφραση "γλωσσική αναδημιουργία"».

Ο ποιητής επαναφορτίζει τη γλώσσα με το συναίσθημά του και αυτό τον ξεχωρίζει από τον λεξικογράφο. «Γύρω από τη λέξη την κοινή, τη χιλιοειπωμένη, που μεταχειρίζεται ένας ποιητής, υπάρχει πάντα ένα ιδιαίτερο συναισθηματικό στεφάνι. Αυτό είναι το βάρος της». Η ποιητική πρωτοτυπία έγκειται στη συναισθηματική και αισθητική κυφορία των λέξεων, στον αναχρωματισμό της γλώσσας, στον επανατονισμό της παράδοσης. Ο Σεφέρης αφήνει την εντύπωση ότι η δημιουργική παρέμβαση του ατόμου πάνω στη γλώσσα περιορίζεται κυρίως στο ξαναδούλεμα και στην ανανέωση από τη σκοπιά του παρόντος παρωχημένων, ξεχασμένων ή ανενεργών πτυχών της γλώσσας.

Θεμελιακή ιδέα λοιπόν στη σκέψη του είναι η «επανενεργοποίηση» του παρελθόντος όχι με την έννοια της μηχανικής αναβίωσης όσο με την έννοια αφενός της διαισθητικής επικοινωνίας και αφετέρου της αισθητικής καλλιέργειας. Η ιστορία, η λογοτεχνία και η

γλώσσα δεν είναι αλυσίδες γεγονότων, έργων ή λέξεων αλλά ένα πλέγμα σχέσεων το οποίο υφίσταται συνεχείς αναδιατάξεις και αναθεωρήσεις μέσα στο πλαίσιο της οργανικότητάς του. Η επανενεργοποίηση λοιπόν δεν αποβλέπει στην ανανέωση ή στην αποκατάσταση ενός πρωταρχικού νοήματος λέξεων ή γεγονότων, στην αποκατάσταση της πρωτογενούς τους συνθήκης, αλλά στην παραγωγή νέων συσχετισμών, στην προβολή νέων προοπτικών, στην ανάδειξη άδηλων ή ναρκωμένων πλευρών.

Η επικοινωνία με το παρελθόν

Το παρελθόν για τον Σεφέρη δεν αναβιώνεται αλλά καλλιεργείται διαρκώς αισθητικά και διδακτικά. Για τούτο πιστεύω ότι η επανενεργοποίηση είναι κεντρική ιδέα στον Σεφέρη. Με αυτήν αφενός αποφεύγει τον σκόπελο της κυκλικότητας, της επαναληπτικότητας ή της στατικότητας και αφετέρου τιθασεύει την ατομική παρόρμηση που από τη στιγμή κατά την οποία εμπεριέχεται σε ένα ευρύτερο σύνολο δεν μπορεί να το αναθεωρήσει ριζικά. Πρόκειται για ένα σύστημα σκέψης που δεν επιτρέπει ριζική αλλαγή παρά μόνο διδακτική καλλιέργεια. Μαθαίνουμε καλλιεργώντας το παρελθόν. Πρόκειται δηλαδή για μια διαισθητική σχέση με το παρελθόν που οδηγεί στην ιστορική επίγνωση και στη διαρκή μαθητεία. Η έννοια της επαναδραστηριοποίησης δηλώνει την αισθητική επικοινωνία με το παρελθόν από την προοπτική πάντα του παρόντος, λειτουργώντας παράλληλα διδακτικά.

Τούτο φαίνεται χαρακτηριστικά σε τέσσερα ποιήματα του Σεφέρη που καλύπτουν σχεδόν όλο το φάσμα της ποιητικής σταδιοδρομίας του Σεφέρη: το «Πάνω σ' έναν ξένο στίχο» γράφεται, όπως δηλώνεται άλλωστε, το 1931 (δημοσιεύεται το 1932), ο «Βασιλιάς της Ασίνης» το 1938-40, η «Ελένη» το 1955 και το «Επί Ασπαλάθων», το τελευταίο ποίημα του Σεφέρη, το 1971. Και τα τέσσερα παρουσιάζουν κάποια κοινά γνωρίσματα. Κατ' αρχάς έχουν αφετηρία τους μια κειμενική πηγή: μια φράση, έναν στίχο ή ένα κείμενο που με τη σειρά του μας παραπέμπει στην ελληνική αρχαιότητα. Τα τρία στον κόσμο του Ομήρου (είτε άμεσα στον «Βασιλιά της Ασίνης» είτε έμμεσα, μέσω Du Bellay, στο «Πάνω σ' έναν ξένο στίχο» και, μέσω Ευριπίδη, στην «Ελένη») και το άλλο στον Πλάτωνα. Ολα τους μπορούν να θεωρηθούν καλά δείγματα της μυθικής ή συνειρμικής μεθόδου. Το άλλο κοινό τους γνώρισμα είναι ότι προσεγγίζουν το παρελθόν είτε ρητά είτε υπαινικτικά από την προοπτική ενός σύγχρονου χώρου. Το «Πάνω σ' έναν ξένο στίχο» είναι βασισμένο στην εμπειρία του Λονδίνου, ο «Βασιλιάς της Ασίνης» αρχίζει με την περιήγηση στον χώρο της Ασίνης, η «Ελένη» ξεκινάει με μια αναφορά στις Πλάτρες της Κύπρου και το «Επί Ασπαλάθων» με μια επίσκεψη στο Σούνιο.

Μπορεί η επικοινωνία με το παρελθόν να έχει ως έναυσμα, πρόσχημα ή διαμεσολαβητή κάποια φιλολογική μνεία, η αναφορά όμως στον χώρο δηλώνει ότι η προσέγγιση του παρελθόντος γίνεται πάντοτε από την προοπτική του παρόντος. Και στα τέσσερα ποιήματα το παρελθόν δεν ανασυγκροτείται ούτε επανερμηνεύεται όσο επανενεργοποιείται μέσω του παρόντος. Η τακτική αυτή του Σεφέρη δεν είναι μόνο ζήτημα τεχνικής ή μεθόδου αλλά και ιστορικής αντίληψης. Η αναδρομή στο παρελθόν

με βάση το παρόν συνιστά μια διδακτική εμπειρία: το παρόν θα πρέπει να συγχωνεύσει διδακτικά το παρελθόν.

Ιστορική γνώση

Η διαισθητική λειτουργία στον Σεφέρη μπορεί να εκληφθεί ως η συνισταμένη του ενορατικού και του συναισθηματικού. Στα ποιήματα που εξετάζουμε το πρώτο δεν είναι τόσο έντονο, όπως στους ρομαντικούς, όμως κάνει την εμφάνισή του στο «Πάνω σ' έναν ξένο στίχο», όταν μπροστά στον αφηγητή παρουσιάζεται το φάντασμα του Οδυσσέα. Στον «Βασιλιά της Ασίνης» και στην Ελένη η διαισθητική διερεύνηση του κενού μιας εντάφιας προσωπίδας, ενός ειδώλου ή ενός πουκάμισου αδειανού, οδηγεί στην εκδήλωση ενός «υπαρξιακού» ιστορισμού που αναζητεί την ουσία αυτού του κενού επιχειρώντας μια κάθετη αλλά και διαχρονική διερεύνηση. Τα ποιήματα είναι ιστορικά παλίμψηστα που μόνο διαισθητικά μπορούν να προσεγγίσουν αυτό το κενό και το νόημά του. Όσο και αν στον «Βασιλιά της Ασίνης» η διερεύνηση ξεκινά εμπειρικά και εμπράγματα, μετεξελίσσεται σε μια διαισθητική, φανταστική και ενορατική, διείσδυση του παρελθόντος.

Το βλέμμα της εμπειρίας χάνει τη δύναμή του δίνοντας τη θέση του στη διαισθητική επικοινωνία με το παρελθόν. Ο «Βασιλιάς της Ασίνης» μόνο ενορατικά και μεταφυσικά μπορεί να νοηθεί, εφόσον λείπουν κάθε λογής πραγματολογικά στοιχεία για αυτόν. Η διαίσθηση βρίσκεται στους αντίποδες της ουδέτερης αποστασιοποιημένης αντικειμενικότητας εφόσον το ζητούμενο εδώ δεν είναι η ιστορική επαλήθευση όσο η ζωντανή επικοινωνία.

Ο Σεφέρης φαίνεται να ισχυρίζεται έμμεσα ότι η ιστορική γνώση και επίγνωση είναι δυνατή με το να εξετάσουμε και να διεισδύσουμε στη σκέψη των ανθρώπων του παρελθόντος με τους οποίους συγγενεύουμε. Έτσι δείχνει να συμμαρμίζεται την έννοια της διαπροσωπικής διαίσθησης για την ιστορική γνώση, κάτι που και ο Vico ως πρόδρομος αλλά και οι γερμανοί ιστορικιστές είχαν ποικιλοτρόπως υποστηρίξει. Ότι καθιστά δυνατή τη διαισθητική επικοινωνία είναι η συνειρμική λειτουργία στην οποία βασίζονται και τα ποιήματα που εξετάζονται εδώ.

Από τη σύζευξη παρόντος και παρελθόντος προκύπτει και στα τέσσερα ποιήματα κάποιο υπονοούμενο διδακτικό επιμύθιο. Πιο σαφές στα δύο τελευταία, πιο σκοτεινό στα δύο πρώτα. Στο «Πάνω σ' έναν ξένο στίχο» υποβάλλεται το δίδαγμα της ταπεινότητας και της αγάπης του λαϊκού ήθους· στον «Βασιλιά της Ασίνης» το πόσο ζωτική και παρηγορητική θα μπορούσε να είναι η επικοινωνία με το παρελθόν όταν αναλογίζεται κανείς τη φθορά του παρόντος· στην «Ελένη» υπογραμμίζεται η διαχρονική ματαιότητα κάθε πολέμου και στο «Επί Ασπαλάθων» η αναπόφευκτη τιμωρία όλων των τυράννων. Τα τέσσερα ποιήματα αφορούν universals παράδοση, φθορά, πόλεμος, τυραννία ενώ η αχρονία και η οικουμενικότητα των θεμάτων δεν μπορεί να αναδειχθεί δίχως την αισθητικοποίηση της ιστορίας.

Εκδηλώνεται σε αυτά τα ποιήματα μια ένταση ανάμεσα στην υποκειμενικότητα και στην αντικειμενικότητα, μεταξύ αισθήματος και ιστορίας, ατομικού ταλέντου και παράδοσης, μεταξύ κειμένου (φιλολογικής μνείας) και περι-κειμένου (με το τοπίο και τις χρονικές αναφορές να αναλαμβάνουν αυτόν τον ρόλο). Η θέαση του παρελθόντος από τη σκοπιά του παρόντος προϋποθέτει τόσο κάποιον βαθμό ταύτισης όσο και κάποιον βαθμό αποστασιοποίησής τους: δηλαδή αισθητικής απομάκρυνσης και διαμεσολάβησης. Οι αναφορές στον χώρο καθώς και οι κειμενικές μνείες βοηθούν στη διαισθητική επικοινωνία με το παρελθόν, στη σταδιακή απόσβεση και απορρόφηση της προσωπικότητας στην αχρονία της παράδοσης. Έτσι η υποκειμενικότητα, το παρόν, το ατομικό ταλέντο φαίνεται να χάνουν τη μάχη υπέρ της παράδοσης και διασώζονται μέσα από την ιδέα της επανενεργοποίησης. Το ποιητικό εγώ είναι αυτό που συνειρμικά μέσω του παρόντος επανενεργοποιεί το παρελθόν.

Άρνηση της προσωπικότητας

Το παράδοξο που εκφράζει η ελιωτική στάση την οποία συμμερίζεται και ο Σεφέρης με την άρνηση και την απόσβεση της προσωπικότητας αφενός και την έμφαση στο ατομικό ταλέντο αφετέρου εκφράζεται και στη σχέση ιστορικού συμβάντος και ιστορικού γίνεσθαι. Αν η παράδοση και η ιστορία ως οργανικά σύνολα απορροφούν το ατομικό ταλέντο ή το μεμονωμένο συμβάν, η μόνη αντίσταση της υποκειμενικότητας είναι μέσα από την ιδέα της επανενεργοποίησης, του ξαναδουλέματος ανενεργών πτυχών του παρελθόντος. Και στα τέσσερα ποιήματα λανθάνει ένα είδος «υπαρξιακού ιστορισμού». Για τον υπαρξιακό ιστορικό η ιστορία δεν νοείται ως γραμμική ή κυκλική διευθέτηση των γεγονότων αλλά ως παλίμψηστο όπου το παρόν συνίσταται από τα ίχνη όλου του παρελθόντος. Στο «Πάνω σ' έναν ξένο στίχο» και ακόμη περισσότερο στην «Ελένη» διάφορα ιστορικά επίπεδα συνυπάρχουν, δίνοντας την εντύπωση ότι όλο το παρελθόν εμπεριέχεται στο ποίημα.

Ο υπαρξιακός ιστορισμός δεν περιλαμβάνει τη συγκρότηση κάποιας γραμμικής, εξελικτικής ή γενετικής ιστορίας αλλά αντιπροσωπεύει κάτι σαν υπερϊστορικό γεγονός: την εμπειρία αυτή καθαυτή με την οποία η ιστορικότητα εκδηλώνεται μέσω της επαφής και της αλληλενέργειας της συνείδησης του ατόμου ή του ιστορικού στο παρόν και μιας συγκεκριμένης στιγμής στο παρελθόν. Το μεθοδολογικό πνεύμα του υπαρξιακού ιστορισμού μπορεί να περιγραφεί ως ιστορικός και πολιτισμικός αισθητικισμός. Το παρελθόν δεν προσεγγίζεται αρχαιοδιφικά αλλά διαισθητικά ως κάτι που διατηρεί ακόμη ίχνη ζωής: «η νοσταλγία του βάρους μιας ύπαρξης ζωντανής». Το επίθετο «ζωντανός» παίζει, νομίζω, σημαντικό ρόλο στο έργο του Σεφέρη, υποδηλώνοντας τη ζωντανή παρουσία του παρελθόντος στο παρόν.

Η συνειρμική μέθοδος

Τα τέσσερα ποιήματα επανενεργοποιούν από τη σκοπιά του παρόντος τον Οδυσσέα ως σύμβολο, τον χαμένο βασιλιά της Ασίνης, το αδειανό πουκάμισο της Ελένης, το πλατωνικό χωρίο που αναφέρεται στη μετά θάνατον τύχη του Αρδιαίου. Η συνειρμική

μέθοδος του Σεφέρη είναι στενά συναρτημένη με τον υπαρξιακό ιστορισμό που βλέπει την ιστορία ως πλέγμα σχέσεων και συσχετισμών (άρα ερμηνειών) πάντοτε μέσα από τη συνείδηση ενός ιστορικού υποκειμένου στο παρόν. Όλα είναι ζήτημα αλληλοσυσχετισμών και συναρτήσεων. Έτσι η συνειρμική τεχνική που φέρνει κοντά την Ελένη με την Κύπρο της δεκαετίας του 1950 και τον Αρδιαίο με τους απριλιανούς δικτάτορες αποτελεί μέρος της γενικότερης αντίληψης της ιστορίας ως πλέγματος σχέσεων και επομένως προσωπικών συσχετισμών, δηλαδή ερμηνειών. Ότι τίποτε δεν μπορεί να νοηθεί και να κατανοηθεί μεμονωμένα αλλά πάντοτε σε ένα ευρύτερο πλαίσιο. «Συσχετίζει κανείς και το κάνει θέλοντας μη θέλοντας» γράφει ο Σεφέρης μιλώντας για μια φράση του Πιραντέλο.

Η ιστορία για τους υπαρξιακούς ιστοριστές αλλά και για τον Σεφέρη δεν μπορεί να είναι κάτι «άλλο» ξεχωριστό από τη συνείδηση που την προσλαμβάνει. Η ιστορική αλήθεια συνίσταται από σχέσεις και όχι ακολουθίες. Και τα τέσσερα ποιήματα χτίζονται από τις σχέσεις του ποιητικού υποκειμένου και της εποχής στην οποία γράφονται με κείμενα και τοπία. Παρελθόν και παρόν δεν αντιπαρατίθενται για να αποκαλύψουν το μεγαλείο του παρελθόντος, να μεγαλοποιήσουν ή να μειώσουν το παρόν· αντίθετα, συμπαρατίθενται ως μέρη ενός ενιαίου συνόλου. Όταν ένα άτομο βιώνει κάτι στην ολότητά του, τότε αίρεται η σχέση υποκειμένου και αντικειμένου, η πράξη της εμπειρίας και το απόσταγμα της ταυτίζονται. Μέσω της ενσυναίσθησης και της διαίσθησης το παρελθόν γίνεται «ζωντανό βίωμα», ζωντανοί και νεκροί συνυπάρχουν διαλεκτικά, καθώς το ποιητικό υποκείμενο ταυτίζεται με το φάντασμα του Οδυσσέα ή τον βασιλιά της Ασίνης.

Ο Σεφέρης συχνά λογίζεται ως εμπειριστής, αλλά κατά βάθος ασπάζεται έναν υπαρξιακό ιστορισμό με την πίστη του σε ένα αναλλοίωτο και άχρονο υπόστρωμα που καθορίζει τις εκάστοτε εκφάνσεις του και τα επιφαινόμενα. Η ιστορική σκέψη του κηδεμονεύεται από την άρρηκτη οργανική σχέση αρχετύπου και επιφαινομένων ενώ η επικοινωνία με το παρελθόν γίνεται είτε διαισθητικά μέσα από φαντάσματα (Οδυσσέας), είδωλα (Ελένη), νυχτερίδες (Βασιλιάς της Ασίνης) είτε μνημονικά μέσα από τα αυλάκια του νου («Επί Ασπαλάθων»).*

* Ο κ. Δημήτρης Τζιόβας είναι καθηγητής Νεοελληνικών Σπουδών στο Πανεπιστήμιο του Μπέρμιγχαμ της Αγγλίας και διευθυντής του Κέντρου Βυζαντινών, Οθωμανικών και Νεοελληνικών Σπουδών του ίδιου πανεπιστημίου.